

תקציר דוקטורט

נכי צה"ל בהשכלה הגבוהה בישראל: זהות מוגבלות ושימוש במקורות תמיכה

Disabled IDF veterans in Israeli higher education: Disability identity and use of support

ד"ר עינת בן דב

עבודה זו נכתבה בהנחיית Dr. Dawn Hunter, Dr. Don Cardinal, Dr. Rebecca Forster, Dr. Carlos Lopez

אוניברסיטת צ'פמן, קליפורניה, ארצות הברית

צה"ל הוא אחד מסמליה המובהקים של ישראל, והשיח סביב חובת השירות ומעמדו בציבוריות הישראלית משמעותי במהלך שנות קיומה של המדינה, ובייחוד בימים אלה. אוכלוסיית נכי צה"ל היא קבוצה מובדלת, המקבלת בדרך כלל שירותי שיקום ותמיכה נפרדים ממשדד הביטחון. המחקר הנוכחי מביא את קולם וחוויותיהם של סטודנטים נכי צה"ל במסגרות שונות של השכלה גבוהה בישראל. המחקר בחן את חוויותיהם, תוך התייחסות לאופן שבו הם תופסים את זהותם האישית ואת זהותם כאנשים עם מוגבלות, ואת אופני השימוש במקורות התמיכה שעמדו לרשותם במהלך תקופת לימודיהם במוסדות אקדמיים שונים. בתקופה שבה נערך המחקר היו כ-57 אלף זכאים נכי צה"ל המקבלים שירותים והטבות ממשדד הביטחון, אגף השיקום. לפי נתוני משרד הביטחון, כ-500 נכי צה"ל נרשמו מדי שנה ללימודים גבוהים במהלך השנים בהם התבצע מחקר זה.

שאלת המחקר המרכזית הייתה: מהן חוויותיהם של סטודנטים נכי צה"ל במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל?

לצורך כך ניסחתי ארבע שאלות משנה, שהנחו את מהלך המחקר וסללו את הדרך להבנת התופעה:

1. איך סטודנטים נכי צה"ל מזהים את עצמם בקמפוס שבו הם לומדים?
2. באילו אתגרים הם נתקלים במהלך לימודיהם?
3. כיצד מנהלים נכי צה"ל את זהות המוגבלות שלהם?
4. מהם מקורות התמיכה שהם משתמשים בהם בזמן הלימודים?

מבנה הדוקטורט

הפרק הראשון מציג את הרקע למחקר, הרציונל ושאלות המחקר, ומתייחס לפער המחקרי הקיים בנוגע לקבוצת אוכלוסייה זו, שהיא בעלת מעמד חברתי מורכב. הפרק כולל השוואה בין השיח הישראלי והאמריקני, בהקשר של מוגבלות ושירות צבאי.

הפרק השני סוקר את המסגרות התיאורטיות המרכזיות, ומצביע על הפער המחקרי הקיים בתחום זה בישראל. כמו כן, בפרק זה הצגתי לראשונה נתונים שאספתי אודות נכי צה"ל הלומדים באקדמיה. חשוב להדגיש כי,

נתוני מספר נכי צה"ל הלומדים בהשכלה גבוהה בישראל לפני כן לא היו נגישים לציבור, וכי הם הושגו לאחר פניות חוזרות ונשנות לאגף פניות הציבור במשרד הביטחון, בהתאם לחוק חופש המידע.

פרק המתודולוגיה מדגיש את מיקומי האישי במחקר – כאישה עם מוגבלות וכמי ששירתה בצה"ל – ואת התרומה של עמדה זו להבנת המורכבויות שבקולות המשתתפים. לאחר מכן מוצגים סיפורי המרואיינים, הממצאים המרכזיים שנבחנו לפי שאלות המחקר ולבסוף פרק הדיון המסכם. הקפדה מיוחדת ניתנה לשימור השפה המקורית של המרואיינים (עברית) במהלך הצגת הציטוטים בפרק הממצאים, כדי לשמר את קולם ואת המשמעויות התרבותיות.

מושגי המחקר

אחד המאפיינים הבולטים בחברה בישראל הוא הצורך והקיום של הצבא, ככוח המבוסס על אזרחי המדינה תחת מודל שירות חובה. השירות בצה"ל הן בצבא הסדיר הן במילואים הושתת היסטורית על מודל "צבא העם". מימיה הראשונים

הכירה ישראל באחריותה המוסרית להבטיח את רווחתם של יוצאי הצבא ושאר כוחות הביטחון, שנפצעו או חלו בעת השירות כנכי צה"ל ושל בני משפחותיהם. השיקום של כל אחד מנכי צה"ל מורכב, וכולל כמה היבטים: החל מהיכולת האישית התפקודית – הפיזית, הנפשית, החושית והקוגניטיבית – וכלה בקבלתם ובהשתלבותם בחברה. תהליך השיקום האישי והתעסוקתי של נכי צה"ל כולל במקרים רבים התאמת מסגרת לימודים לקראת רכישת מקצוע שיתאים לשאיפות, לצרכים וליכולות האישיות של כל אחד ואחת מהם. בהקשר זה למוסדות להשכלה הגבוהה מקום משמעותי בהליך.

המעבר ללימודים קשה עבור כל סטודנט, ובייחוד עבור סטודנטים עם מוגבלות (Cooper et al., 2018). בארצות הברית, לדוגמה, זיהו חוקרים רבים את המעבר משירות צבאי למסגרת אקדמית כאחד האתגרים המרכזיים העומדים בפני חיילים משוחררים בבואם לרכוש השכלה גבוהה. מחקרים מצביעים על היות המעבר של יוצאי צבא להשכלה גבוהה שונה באופן מהותי מזה של סטודנטים "מסורתיים" (מהאוכלוסייה הכללית), הן מבחינת נסיבות הכניסה ללימודים הן מבחינת הקשיים המלווים את התהליך. סטודנטים יוצאי צבא בארצות הברית מתמודדים עם מגוון חסמים במעברם להשכלה גבוהה, לרבות צורך בשיקום, באתגרים כלכליים, ובצורך לאזן בין דרישות הלימודים להיבטים ולמחויבויות אחרות בחייהם (משפחתיות, תעסוקתיות וכדומה). עם זאת, הם נדרשים להתמודד גם עם חסמים ייחודיים, ובהם פציעות פיזיות או נוירולוגיות (למשל פגיעות ראש), קשיים נפשיים, חוסר נגישות למידע על זכויותיהם במסגרת חוקי ההטבות לחיילים משוחררים (G.I. Bill) וכן האתגר הנוסף והמובחן של המעבר מהחיים הצבאיים לאזרחיים – מעבר הכרוך לא אחת במשבר זהות או תחושת ניכור. סקירת הספרות העלתה כי בעוד יש התייחסות מחקרית רחבה לחווייתם של יוצאי צבא במערכת ההשכלה הגבוהה בארצות הברית, בישראל יש פער מחקרי משמעותי בכל הנוגע לחווייתיהם של נכי צה"ל כסטודנטים.

המסגרת המושגית והתיאורטית של מחקר זה נשענת על לימודי מוגבלות (Disability Studies), לימודי מוגבלות ביקורתית (Critical Disability Studies) ולימודי יוצאי צבא (Veteran Studies). תחומים אלה עוסקים, בין היתר, בסוגיות של זהות אישית, זהות סטודנט ישראלית בקרב יוצאי צבא במוסדות להשכלה גבוהה ובייחוד באופן שבו זהות המוגבלות מעוצבת, נחוות ומובנית בהקשרים חברתיים שונים כולל בהשכלה הגבוהה. לימודי המוגבלות ולימודי המוגבלות הביקורתית באמצעות המודל החברתי מציעים ראייה שונה בנוגע לתפיסת מושג המוגבלות. המודל החברתי של

מוגבלות, שהגדיר לראשונה ב־1983 החוקר הבריטי מייק אוליבר, מציע תפיסה חלופית לזו הרפואית: במקום לראות בחריגות/בלקות את הקושי האישי, הוא מגדיר את מושג המוגבלות כתוצר של חסמים מבניים־חברתיים (כלכליים, תרבותיים ופוליטיים) וסביבתיים שהחברה יוצרת. בדרך זו, המודל החברתי מציב את האחריות להסרת החסמים על החברה ומעלה את הצורך בשיח קבוצתי על חוויות משותפות של התמודדות עם מוגבלות. תפיסה זו סללה בהמשך את הדרך להתגבשות זהות קהילתית גאה וחיונית בקרב אנשים עם מוגבלויות שונות (סווין ופרנץ', 2016).

מכאן שמוקד המחקר באלבחון את האופן שבו מעוצבות הזהויות השונות (זהות אישית, זהות סטודנטאית, זהות מוגבלות), מנוהלות ובאות לידי ביטוי באינטראקציות עם מגוון גורמים בקמפוס – בהם סגל אקדמי, סגל מנהלי, סטודנטים עמיתים ואנשי יחידות התמיכה לסטודנטים עם מוגבלות. הדגש הושם על הדרכים שבהן בחרו הסטודנטים נכי צה"ל לנהל את זהות המוגבלות שלהם, תוך בחירה מודעת בין חשיפה להסתרה של המוגבלות בהקשרים שונים, ועל האתגרים שחוו בתהליך זה.

המושג Fluid disability identity (זהות גמישה של מוגבלות) היה אחד הביטויים המשמעותיים שהוצגו במחקר בנוגע לקשר שבין הלכות (מצב גופני או מגבלה פונקציונלית) למוגבלות (תוצר של הבניה חברתית). ביטוי זה מתייחס לעובדה כי מוגבלות איננה קבועה אלא משתנה, ואיננה תמיד ניתנת לניבוי (Barnartt, S., 2010). בהקשר של המחקר הנוכחי "הנזילות" של המוגבלות הושפעה מאירועים חדשים שחוו נכי צה"ל במסגרות ההשכלה הגבוהה, שהשפיעו על התפקוד ועל הצורך בחשיפה של חלק מהלקויות שהתמודדו עימן כסטודנטים. התפיסה שזהות מוגבלות יכולה להיות דינמית וזורמת ולא קבועה ידועה ומוכרת, כחלק מהתפיסה של המודל החברתי בלימודי מוגבלות ובמיוחד במודל הביקורתי של לימודי מוגבלות. ממצא זה מהדהד את התיאוריות של ניהול זהות מוגבלות (Disability Identity Management). יחס החברה, עמדות וסטיגמה המדגישות כי הבחירה לחשוף או להסתיר זהות מוגבלות נעשים תוך שיקול מתמיד של סיכונים ותועלות, ומושפעים מההקשר החברתי, ממבני הכוח ומהאופן שבו החברה מפרשת וממסגרת את הזהות הנתונה.

המחקר מזווית אישית

התעניינותי בנושא המחקר החלה במהלך לימודי באוניברסיטת צ'פמן, כאשר נחשפתי לקהילת הסטודנטים יוצאי צבא ארצות הברית בקמפוס. התרשמתי מהתשומות הרבות שמושקעות בתמיכה במעבר שלהם להשכלה גבוהה, ומהשירותים הייעודיים שהועמדו לרשותם בתוך הקמפוס (Veterans Resource Center). בה בעת הופתעתי לגלות את מיעוט הפניות שלהם למשרד שירותי התמיכה לסטודנטים עם מוגבלות (Disability Services), על אף שכמה מהם התמודדו עם מוגבלויות שונות או קשיים שונים בעקבות שירותם הצבאי, המשפיעים על תפקודם כסטודנטים. יתרה מכך, הידיעה כי לא התקיים כל קשר בין שני המשרדים – זה האמון על יוצאי הצבא וזה המטפל בסטודנטים עם מוגבלות, חשפה בעיניי פער משמעותי במודעות, בהנגשה ובמיצוי זכויות, והייתה נקודת מוצא ראשונית לרצוני לבחון סוגיות אלה בהקשר הישראלי.

במובנים מסוימים הייתי בעמדה של קרבה לעולמם של משתתפי המחקר. במהלך לימודי לתואר הראשון בישראל חוויתי ירידה חדה בתפקוד השמיעתי, אשר הציבה אתגר חדש ומהותי בחיי. ההתמודדות עם מוגבלות חושית שהופיעה בפתאומיות השפיעה עמוקות על היבטים אישיים, חברתיים ולימודיים, ועיצבה באופן ניכר את חוויתי כסטודנטית. באותה תקופה לא היו שירותי תמיכה מוסדיים מסודרים בתוך מוסדות להשכלה גבוהה בישראל, ועל כן נאלצתי לנסות ולגבש בעצמי אסטרטגיות התמודדות אישיות כדי להסתגל למצב החדש ולהצליח בלימודי. במהלך לימודי לתואר שלישי בארצות הברית חוויתי בפעם הראשונה סיוע רשמי במסגרת שירותי התמיכה לסטודנטים עם מוגבלות. בכל קורס ליוו אותי נשים מתמללות (כל שיעור היה בן 3 שעות) – שירות שבלעדיו קשה לי להאמין שהייתי מצליחה להשתלב ולהתמיד בלימודים במוסד להשכלה גבוהה במדינה זרה (התמודדות עם לקות בשמיעה, שפה ותרבות זרה). חוויה זו הדגישה עבורי מצד אחד את החשיבות הקריטית של התאמות נגישות מותאמות אישית בהשכלה הגבוהה, ומצד אחר את הפערים במדיניות התמיכה וההנגשה בהקשרים תרבותיים ומוסדיים שונים. חוויות אלה, על האתגרים והמשאבים שגייסתי במהלך השנים, תרמו לעומק ההבנה והרגישות שלי בעת גיבוש שאלות המחקר ובמהלך ניתוח הסיפורים האישיים של המשתתפים.

התעניינותי בנושא המחקר נבעה מתוך חיבור אישי למרחבים שבהם הוא עוסק – הן כמי ששירתה בצה"ל הן כאישה עם מוגבלות בשמיעה במהלך תקופת לימודיה. עקב כך התחלתי לתהות ולבחון מה ידוע, אם בכלל, על חוויותיהם של נכי צה"ל במערכת

ההשכלה הגבוהה בישראל, ועל הדרכים שבהן הם מנווטים את זהותם ואתגריהם במסגרות השונות.

כמי שנמצאת בראשית דרכה כחוקרת וכותבת את עבודת הדוקטורט במסגרת אקדמית מחוץ לישראל, נתקלתי בקשיים לא מבוטלים בהפצת המחקר לקהלים הרלוונטיים. מסגרות שיקומיות וייעודיות ואף משרד הביטחון נמנעו מלסייע בהפצת הסקר הראשוני שבניתי – דבר שהקשה על תהליך ההגעה למשתתפי המחקר. דווקא ההיענות החיובית מפורום נכי צה"ל, אליו פניתי עצמאית, אפשרה את תחילתו של תהליך ההיכרות עם קהל היעד למחקר.

מתודולוגיה

בשלב הראשוני של המחקר הפצתי סקר מקדים בפייסבוק ובפורום נכי צה"ל, שנועד לקדם את חשיפת המחקר ולסייע באיתור מרואיינים פוטנציאליים. בהמשך נענו משתתפים מספר לסקר וכמה מהם אף הסכימו להיחשף ולהשתתף בראיונות אישיים. במחקר השתתפו 13 סטודנטים שמשרד הביטחון מכיר בהם כנכי צה"ל (7 נשים ו-6 גברים); רבים ממשותתפי המחקר, כולל כמה מהנשים, שירתו בצה"ל בתפקידי לוחמה. רוב משותתפי המחקר נפצעו במהלך השירות הסדיר, אחד נפצע בשירות מילואים. ניתוח הממצאים כלל ניתוח על פי הגישה של המחקר האיכותני, עם מרכיב מצומצם של ניתוח כמותי (בעיקר בהתייחס לשאלת המחקר הראשונה).

תהליך ניתוח הממצאים העיקרי התבסס על ניתוח תמלול הראיונות החצי־מובנים שהתקיימו עם הסטודנטים. הראיונות עסקו בחוויות האישיות של משותתפי המחקר כנכי צה"ל וכסטודנטים – ראשית ניתנה למשתתפים היכולת לספר על עצמם בחופשיות: על נסיבות הפציעה, על חווית הלימודים שלהם בעבר בבית הספר, או כסטודנטים במסגרות שונות (מוסדות אחרים, לימודי תואר ראשון/שני - לפני פציעתם או לאור שינוי בסטטוס הפציעה). זו הייתה שיחה פתוחה שבה למרואיין הייתה הזדמנות להציג את עצמו, ולסקור נקודות חשובות בחייו עד למועד שבו הפך להיות סטודנט עם מוגבלות בהשכלה הגבוהה. בהמשך המשתתפים נשאלו לגבי חוויותיהם כסטודנטים עם מוגבלות, כיצד הם מבינים את החוויה של להיות סטודנט נכה צה"ל, שימוש במקורות תמיכה בתוך המוסד האקדמי ומחוצה לו (רשמיים ושאינם רשמיים) ואופן הזדהותם במשך תקופת הלימודים.

ניתוח הנתונים נעשה אינדוקטיבית וכלל כמה שלבים: בשלב הניתוח הראשוני השתמשתי בגישה תיאורית כדי לזהות את מאפייני משתתפי המחקר. שלב הניתוח השני כלל ניתוח מעמיק של תמלול הראיונות, ולמעשה היה השיטה העיקרית לניתוח ממצאי המחקר בהתאם לגישה האיכותנית. נוסף על הקריאה החוזרת והניתוח התמטי, השתמשתי בתוכנת MAXQDA כדי לבחון וללמוד את הנרטיבים של המשתתפים ולשפר את מערכת הקידוד הראשונית.

שלב הניתוח השלישי כלל יצירת סיכום תיאורי של פרופיל כל אחד מהמשתתפים והבניה פואטית (בצורת בתי שיר) של התמלול. תהליך זה אפשר לי להעמיק בהבנת החוויה ולתת עומק והקשר לנרטיבים של המשתתפים, לקולותיהם, לראות אותם כמכלול ולא לפי קודים או תמות נפרדות. השתמשתי ברעיון המעגל ההרמנויטי (הפרשני) כדי לגלם את פעולת הפרשנות והסובייקטיביות שלי כחוקרת (ללא התעלמות מהידע האישי שלי, חוויות חיים ועוד), וכך להעביר לקוראים את סיפורי המשתתפים בגוף ראשון.

תוצאות המחקר

בניתוח תוצאות המחקר התייחסתי למורכבות הזהות המוגבלות והשימוש במקורות תמיכה שונים במהלך הלימודים, כפי שעלה מסיפוריהם האישיים של הסטודנטים:

פרספקטיבות על זהות עצמית

ניתוח שאלת המחקר הראשונה התייחסה לתפיסה העצמית ולזהות משתתפי המחקר כסטודנטים. רובם ציינו שיש להם יותר מלקות אחת, והנכות בעקבות השירות הצבאי לא הייתה זהות המוגבלות שרובם נטו להזדהות איתה בקמפוס שלמדו בו באותה עת. ממצא זה עשוי להצביע על מצבים נוספים של נכי צה"ל, וכיצד הם תופסים את עצמם כסטודנטים. לא מעט מהסטודנטים שהשתתפו במחקר העידו כי יש להם מוגבלות נוספת, הקשורה לתפקודים הקשורים ללמידה וניהול הלמידה. זהות מרובה ודינמית זו הייתה היבט מרכזי במחקר, ובאה לידי ביטוי בדרכים שונות בכל תת השאלות המחקר הבאות.

אחת התגובות החשובות שציינו המשתתפים במחקר מעידה על מורכבות הזהות

נכנה צה"ל – כפי שבאה לידי ביטוי בדבריה של אחת הסטודנטיות ששירתה כלוחמת ונפצעה במהלך שירותה. מדבריה עלה כי יש צורך מהותי במודעות לסטודנטים המתמודדים עם הפרעת דחק פוסט־טראומטית בציבור הרחב בכלל ובמוסדות להשכלה גבוהה בפרט.

ניתוח הממצאים בחלק זה הצביע על כמה תובנות: הראשונה, תפיסות עצמיות מגוונות של משתתפי המחקר בנוגע לזהותם כסטודנטים בהשכלה הגבוהה. שנית, נכות עקב שירות צבאי אינה תמיד גורם משמעותי בזהות העצמית כסטודנט. שלישית, נכי צה"ל עשויים להעדיף שלא להזדהות כסטודנטים נכי צה"ל או כסטודנטים עם מוגבלות בקמפוסים שלהם.

אתגרי המשתתפים

שאלת המחקר השנייה נועדה לזהות את האתגרים, הצרכים והחסמים שסטודנטים נכי צה"ל בהשכלה הגבוהה בישראל מתמודדים עימם. בהמשך להצהרות שתיעדתי במחקר, כמה מהמשתתפים ציינו כי נוסף על פציעות או מחלות שמשרד הביטחון מכיר בהן, יש להם קשיים סביבתיים ואקדמיים הקשורים לליקויים או מצבים בריאותיים אחרים (לקות למידה, הפרעת קשב, פציעה אחרת מהשירות הצבאי שאיננה מוכרת, פציעה מתאונת דרכים לאחר השירות הצבאי, החמרה במצב הפציעה המוכרת וכדומה).

המשתתפים שיתפו באתגרים השונים שחוו במהלך הלימודים, הן בתוך הכיתה והן מחוצה לה. החל מהתמודדות עם מצב חדש של לקות בחייהם הבוגרים – "אני עיוורת חדשה"; או כאב כרוני שהפך את הישיבה בכיתה או הבחינה לחוויה מאתגרת. כפי שתיאר מטפורית אחד משתתפי המחקר, את הקושי בישיבה ממושכת, בעוד הוא כינה את הכיסאות באוניברסיטה כיסאות אינקוויזיציה.

אסטרטגיות לניהול זהות מוגבלות

שאלת המחקר השלישית ביקשה לגלות כיצד הסטודנטים מנהלים את זהותם הנכה – "כיצד הם חושפים את עצמם לאחרים". כאן זהות המוגבלות של המשתתפים נמצאה מורכבת (נראות, סטיגמה, יותר מלקות אחת), כאשר התברר כי אסטרטגיות ניהול זהות מוגבלות לובשות צורות רבות מעבר לחשיפה או הסתרה של המוגבלות.

למשל רבים מהמשתתפים ציינו כי לא תמיד ציינו כי הם נכי צה"ל, אלא העדיפו להסתיר את נכותם או להזדהות עם לקות אחרת. אסטרטגיות ניהול זהות מוגבלות של המשתתפים השתנו באינטראקציות שונות, במצבים או בנקודות זמן שונות במהלך לימודיהם (אינטראקציה מול גורם רשמי ושאינו רשמי). כמו כן עלה מהראיונות כי נראות המוגבלות וזהותם כנכי צה"ל אינה קטגוריה קבועה. בחלק מהמקרים זוהו כסטודנטים נכי צה"ל כאשר נכנסו לקמפוס או לכיתה עקב צליעה ברורה לעין במהלך ההליכה, תו חניית נכים על רכבם או הגעה עם כלב נחייה. במקרים אחרים נראו כמה מהם, המוגדרים כנכי צה"ל עם דרגות פציעה שונות (מקלה ועד קשה) כאנשים ללא מוגבלות.

מעבר לכך, המשתתפים השתמשו באסטרטגיות חשיפה שונות – כסטודנט נכה צה"ל, הסתרה, אי חשיפה – "פאסינג" או חשיפה סלקטיבית. פאסינג (Disability Passing) היא היכולת להצליח לעבור ברמה הסמלית כאדם רגיל, דרך צמצום ואפילו הכחדה של המוגבלות מהאינטראקציה החברתית. בפועל לא הגוף ולא הנפש משתנים בפאסינג, כלומר המוגבלות עדיין קיימת, אבל נעדרת מהמפגש או באינטראקציה. מהשיח עם המשתתפים עלה כי העובדה שסטטוס של נכה צה"ל בארץ כוללת גם את הסטיגמה והאתוס החברתיים, משפיעה על נכונותו של הסטודנט להיחשף.

מקורות תמיכה

השאלה האחרונה דנה בחוויותיהם של המשתתפים בהשכלה הגבוהה בישראל. הממצאים בחלק זה העידו על רבגוניות. משתתפי המחקר העידו על שימוש במקורות תמיכה שונים ומגוונים – בתוך הקמפוס ומחוצה לו. שירותי התמיכה העיקריים בתוך הקמפוסים השונים היו התאמות אקדמיות, ובעיקר התאמות להיבחנות. חוויות השימוש שלהם במקורות התמיכה היו מגוונות אף הן (חוויות טובות או מספקות וחוויות לא טובות או מתסכלות).

אנשי סגל ועמיתים (סטודנטים אחרים) נמצאו כמקור תמיכה נוסף במיוחד ביחס לצרכים לימודיים/אקדמיים. מקורות תמיכה אחרים בקמפוס היו קשורים לעזרה ולתמיכה בבעיות נגישות פיזית במרחבים השונים בקמפוס – לצורך היערכות לוגיסטית (חניה, הגעה לכיתה, ציוד בכיתה) – והיו כרוכים במעורבות של אגף הביטחון וצוות אדמיניסטרטיבי אחר בקמפוס.

נוסף על כך, המשתתפים דיווחו על חוויות מעורבות דומות (טובות ופחות טובות) עם מקורות תמיכה מחוץ לקמפוס, במיוחד ממחלקת השיקום של משרד הביטחון. כמה מהם ציינו והדגישו במפורש כי למשרד הביטחון אין כמעט יכולת לסייע להם בתוך המערכת האקדמית. מקורות תמיכה נוספים מחוץ לקמפוס שהזכירו היו עמותות של נכי צה"ל, בני משפחה וספקים פרטיים כגון פסיכולוג או יועץ חיצוני.

חידושים במחקר

הפציעה במהלך השירות הצבאי הובילה את רוב המשתתפים לשינוי בלתי צפוי במסלול חייהם. המעבר לאקדמיה לא נבע בחלק מהמקרים מתכנון מוקדם, אלא מהסתגלות למציאות שהכתיבה הפציעה. זהותם האישית כאנשים עם מוגבלות עלתה כמורכבת, משתנה ורב־תפנית – רבים דיווחו על מוגבלויות נוספות מעבר לזו שנגרמה בשירות הצבאי, כולל קשיים תפקודיים ולימודיים. כמו כן, רובם לא תפסו את הפציעה הצבאית כזהותם המרכזית במהלך תקופת לימודיהם. היחסים עם סביבתם – מרצים, סטודנטים ומערכות התמיכה – השפיעו ישירות על תחושת השייכות וההתמודדות. המחקר חשף מודעות נמוכה הן מהמשתתפים לשירותי התמיכה, הן מהסגל ומסטודנטים אחרים לקיומם ולצרכיהם. היעדר זה יצר חסמים לחשיפת הזהות ולשימוש בזכויות המגיעות להם, ומצביע על צורך דחוף בהנגשת מידע, הכשרות לסגל ושינוי תרבותי־מוסדי לטובת השתלבות והכלה.

הזהות המורכבת של סטודנטים נכי צה"ל עם פציעות צבאיות, פיזיות או נפשיות (נראות ושאינן נראות), דורשת התאמה רגישה של שירותי התמיכה במוסדות ההשכלה הגבוהה, לצד העלאת מודעות בקרב סגל אקדמי, מנהלי וסטודנטים כאחד. ממצאים אלה משתלבים עם עקרונות המודל החברתי למוגבלות, הרואה באדם עם מוגבלות אדם שלם ובעל ערך, שהקשיים שחווה נובעים לא מהלקות עצמה, אלא מהחסמים שמעמידה החברה – בין שהם פיזיים-סביבתיים או אנושיים-תפיסתיים – המונעים ממנו השתתפות מלאה, נגישות ושוויון הזדמנויות.

הפער בין תפיסת החברה את נכי צה"ל לחוויותיהם בפועל – הכולל לעיתים הימנעות מחשיפה או הסתרה מכוונת – מצביע על הצורך בעיצוב מדיניות מבוססת־הכלה, שמכירה בקשת הרחבה של חוויות מוגבלות וזהויות נכות, ומתמודדת עם הסטיגמות הקיימות. במובן זה, למחקר תרומה לא רק להבנת החוויה האישית של המשתתפים, אלא גם לעיצוב מדיניות שוויונית, מותאמת ומכבדת יותר.

נתון נוסף שעלה מן הראיונות הנכיח את העובדה כי כמה סטודנטים בחרו במהלך לימודיהם לעבור ממוסד אקדמי אחד לאחר. תופעה זו נבעה, בין היתר, מתחושת חוסר שייכות או קושי בהתמודדות עם דרישות הלימודים, ומהיעדר מענה לצרכיהם הייחודיים במוסד שבו החלו את לימודיהם.

למרות האתגרים, רבים מהמשתתפים תיארו את הלימודים האקדמיים כחווייה משמעותית כחלק מתהליך השיקום. המלצות המחקר כוללות קידום סדנאות לפיתוח סגור עצמי, שיתופי פעולה בין גופים, יצירת קהילות תומכות והרחבת הידע המחקרי על שילוב יוצאי צבא בהשכלה הגבוהה בישראל.

בהקשר זה יש חשיבות גבוהה לשיתוף פעולה והעברת מידע חיוני בין הגופים השונים – למשל כמה סטודנטים נכי צה"ל נרשמו למוסד האקדמי, כמה מהם הצליחו בפועל לסיים את התואר וכדומה, ובהתאם ליצור מענים הולמים. כמו כן חשוב לייצר קהילה תומכת, כולל של קבוצה ייעודית למפגשי תמיכה עבור סטודנטים נכי צה"ל, יצירת מפגשים בין סטודנטים נכי צה"ל לסטודנטים עם מוגבלויות שלא על רקע שירות צבאי, ובייחוד יש להרחיב את הספרות המחקרית בנושא של שילוב יוצאי צבא בהשכלה הגבוהה בישראל.

רכישת השכלה גבוהה היא מנוף חשוב לשילובם של נכי צה"ל בשוק העבודה ובחברה הישראלית, כפי שעולה גם ממחקרים קודמים (Segev and Schiff, 2019)). תקוותי שממצאי מחקר זה יסייעו בהגברת המודעות לצרכים הייחודיים של אוכלוסייה זו, וישפיעו לטובה על איכות חייהם – במיוחד בימים של לחימה ומעבר ממדים לשיקום.

מקורות

אלמוג, נ' (2018). "משהו כאן עוצר אותי" סטודנטים עם מוגבלויות בישראל – מדיניות, שיח ופרקטיקה. קשת - כתב עת למדעי הרוח והחברה, 2, 31-65.

דנגור, נ' (2013). שילוב אנשים עם מוגבלויות במוסדות להשכלה גבוהה. ירושלים: משרד המשפטים, נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות.

סווין, ג' ופרנץ, ס' (2016). לקראת מודל אפירמטיבי של בעלות (תרגום: ב' בן ברוך וז' כוכבי). בתוך

ש' מור, נ' זיו, א' קנטר, א' איכנגרין ונ' מזרחי (עורכים), **לימודי מוגבלות – מקראה** (עמ' 148-163). ירושלים: מכון ון ליר; בני ברק: הקיבוץ המאוחד.

Barnartt, S. N. (2010). Disability as a fluid state: Introduction. In S. N. Barnartt (Ed.), *Disability as a Fluid State* (pp. 1-22). Emerald Group Publishing Limited.

[https://doi.org/10.1108/S1479-3547\(2010\)0000005003](https://doi.org/10.1108/S1479-3547(2010)0000005003)

Cooper, L., Caddick, N., Godier, L., Cooper, A., & Fossey, M. (2018). Transition from the military into civilian life: An exploration of cultural competence. *Armed Forces and Society*, 44(1), 156-177.

<https://doi.org/10.1177/0095327X16675965>

Fichten, C. S., Heiman, T., Havel, A., Jorgensen, M., Budd, J., & King, L. (2016). Sustainability of disability-related services in Canada and Israel: Will the real universal design please stand up? *Exceptionality Education International*, 26(1), 19-35.

<https://doi.org/10.5206/eei.v26i1.7733>

Mobley, C., Brawner, C. E., Lord, S. M., Main, J. B., & Camacho, M. M. (2019). Digging deeper: Qualitative research methods for eliciting narratives and counter-narratives from student veterans. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 32(10), 1210-1228.

<https://doi.org/10.1080/09518398.2019.1659440>

Segev, D., & Schiff, M. (2019). Integrating Israeli Defense Force (IDF) veterans with disabilities into the workforce: Characteristics and predictors. *Israel Journal of Health Policy Research*, 8(1), 86–86.
<https://doi.org/10.1186/s13584-019-0352-2>